

Bernardeta Iwańska-Cieślik

Katedra Informacji Naukowej i Bibliologii

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Księgozbiór biskupa sufragana Karola Ludwika Pollnera w świetle spisu z 1887 roku

W Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, przechowywane są fragmenty prywatnych księgozbiorów należących do duchowieństwa diecezjalnego, w tym do kanoników, prałatów i biskupów sufraganów, którzy wywodzili się z miejscowej kapituły katedralnej. Rejestracją pozostałości dawnych zbiorów zajmował się ks. Kazimierz Rulka, który wyodrębnił prawie 60 właścicieli książek wśród członków kapituły włocławskiej. Liczba ta została powiększona przez autorkę, w trakcie prowadzenia badań nad proveniencją zbiorów biblioteki kapituły katedralnej we Włocławku o kolejne 50 nazwisk¹. Wśród XIX-wiecznych księgozbiorów członków kapituły włocławskiej wynotowano 15 zbiorów², w tym interesujący nas zasób zgromadzony przez kanonika i późniejszego biskupa sufragana diecezji kujawsko-kaliskiej Karola Ludwika Pollnera. Pozostałości jego kolekcji są obecnie przechowywane w bibliotece seminaryjnej w liczbie 23 tytułów w 29 woluminach³. Z kolei dzięki zachowanemu inwentarzowi jego księgozbioru wiadomo, że posiadał 193 pozycje w 294 woluminach⁴. Zasób nie należy do imponujących, wielotysięcznych kolekcji,

¹ Nazwiska osób zostały wyodrębnione w kartotece proveniencji Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego. Kartoteka jest przechowywana w archiwum bibliotecznym; zob. K. Rulka: Personalne księgozbiory historyczne w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku. *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne* 65 (1996), s. 357–389.

² Właścicielami księgozbiorów byli, między innymi: biskup sufragan Henryk Piotr Kossowski (zm. 1903), biskup sufragan Tadeusz Łubieński (zm. 1861), kanonik Antoni Niewieściński (zm. 1832), kanonik Józef Stobiecki (zm. 1886), kanonik Konstanty Waberski (zm. 1907).

³ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku [dalej BSW] sygn.: XVII.F.8755, XVIII.F.11363, I 348/1, I 403, I 989, I 1485, I 1684, I 1688, I 1727, I 2829, I 2873, I 4441, I 38.094, II 23, II 117, II 151, II 298, II 301, II 774, II 1103, II 1164. Ponadto w dziale druków nieopracowanych trzy pozycje i rękopis XIX-wieczny MS 531.

⁴ Archiwum Diecezjalne we Włocławku [dalej ADW], Zespół Akta Kapituły Katedralnej we Włocławku, Dodatek do inwentarza Kościoła Katedralnego Włocławskiego, sygn. 39(372b), Spis książek przez śp. ks. Karola Pollnera biskupa trojańskiego sufragana włocławskiego kapitule włocławskiej ofiarowanych 1887 R., s. 11-20.

które były gromadzone w XIX wieku, jednakże stanowi przykład biblioteczki gromadzonej przez proboszcza, kaznodzieję i sędziego w konsystorzu.

Lata życia

Karol Ludwik Pollner urodził się 8 czerwca 1825 roku w Rawie (obecne województwo mazowieckie)⁵. Pochodził z rodziny mieszczańskiej, a jego rodzicami byli Piotr Pollner i Fryderyka z domu Kajser. Wiedzę podstawową uzyskał w szkole powiatowej w Rawie, kolejnym etapem było Gimnazjum Filologiczne w Warszawie, po którym w 1844 roku wstąpił do miejscowego seminarium prowadzonego przez księży misjonarzy. Biskup kujawsko-kaliski Walenty Tomaszewski zainicjował jego przeniesienie do Seminarium Diecezjalnego we Włocławku. Powrócił do Warszawy do Akademii Rzymsko-Katolickiej, gdzie w 1850 r. uzyskał stopień kandydata świętej teologii. Rok wcześniej odebrał święcenia kapłańskie z rąk wspomnianego biskupa⁶.

Jego droga duszpasterska rozpoczęła się od wikariatu w Działoszynie w 1850 r., a następnie w Pątnowie. W wieku 26 lat otrzymał odpowiedzialną funkcję sekretarza konsystorza generalnego (sądu kościelnego) w Kaliszu. Pracował tam w latach 1851–1856. W międzyczasie objął parafię Goliszew, którą opiekował się do 1872 r. Ks. Stanisław Chodyński wspomina, że był wyjątkowo oddany sprawom plebańskim i większość wykonywał sam z powodu braku wikariusza⁷. Po jej opuszczeniu została mu przekazana przez administratora diecezji kujawsko-kaliskiej prałata Klemensa Skupieńskiego parafia św. Mikołaja w Kaliszu.

W obrębie konsystorza kaliskiego awansował w 1857 r. na stanowisko pisarza i notariusza kancelarii, które objął po kanoniku Michale Ziemnickim. Już w rok później został asesorem konsystorza generalnego. W uznaniu jego walorów, jakimi były ogromna wiedza prawnicza i pracowitość, w 1872 r. powierzono mu urząd surogata (zastępcy sędziego) w konsystorzu, a po objęciu wcześniej wspomnianej parafii kaliskiej został mianowany głównym sędzią.

⁵ Jego biogramy: R. Filochowski: Życiorys księdza Karola Pollnera biskupa suffragana[!] diecezji[!] kujawsko-kaliskiej. Warszawa 1887, 31 s.; S. Chodyński: Biskupi sufragani włocławscy. Włocławek 1906, s. 81–82; tenże, Katalog prałatów i kanoników włocławskich, Włocławek 1914, k. 751–753 (rkp. w zbiorach ADWł); Pollner Karol, W: Podręczna encyklopedia kościelna. T. 31–32. Warszawa 1913, s. 288–289; B. Iwańska-Cieślik: Pollner Karol Ludwik. W: Włocławski słownik biograficzny. T. 3. Włocławek 2005, s.133–134.

⁶ ADWł, Archiwum Konsystorza Generalnego Włocławskiego, Akta personalne bp. sufragana Karola Ludwika Pollnera

⁷ S. Chodyński: Biskupi sufragani włocławscy. Włocławek 1906, s. 80.

Pod koniec lat 50-tych przyznano mu tytuł kanonika honorowego kapituły kolegiackiej w Kaliszu⁸. Z kolei w 1877 r. został przyjęty na kanonika gremialnego do kapituły katedralnej we Włocławku, skąd później w 1884 r. wybrano go na biskupa sufragana diecezji kujawsko-kaliskiej przyznając mu tytuł biskupa trojańskiego⁹.

Ks. Pollner był cenzorem ksiąg o treści religijnej (1876–84). Na to stanowisko, w świetle konstytucji Leona XIII „*Officiorum ac munerum*” z 1897 r., osoby wybierane do badania i oceniania książek miały dysponować rozległą wiedzą, powinny być bezstronnymi, nie należeć do żadnych partii nawet naukowych oraz posiadać stały charakter.¹⁰ Stanowisko to było powierzone ks. Pollnerowi do momentu powołania go na biskupa pomocniczego w diecezji kujawsko-kaliskiej.

Zmarł 1887 r. we Włocławku, co zostało upamiętnione skromną płytą epitafijną w katedrze włocławskiej. Płyta marmurowa została wykonana w Kielcach i umieszczona na zachodniej ścianie nawy głównej pod chórem¹¹.

Księgozbiór na tle środowiska kaliskiego i włocławskiego

Większość swojego życia ks. Pollner spędził w okolicach Kalisza i w Kaliszu. Miasto od czasów staropolskich miało bogatą tradycję zbieractwa księgozbiorów prywatnych. W interesującym nas okresie wiadomo o tych zbiorach, które rzadko przekraczały liczbę 200 woluminów, a ich zawartość treściowa uległa zmianie na korzyść literatury beletrystycznej i popularnonaukowej. Badacz dziejów książki tego regionu prof. Krzysztof Walczak przyrównał przeciętne biblioteczki Kaliszan do tych chociażby gromadzonych w Tybindze, gdzie w latach 1800–1810 nauczyciel posiadał średnio 6 książek, lekarz – 12, szewc 5, piekarz 7, tkacz 4, zegarmistrz 12, a drukarz 6. Podobny stan rzeczy zachował się jeszcze do 1850 roku, kiedy to Pollner obejmował stanowisko w konsystorzu kaliskim. W tym czasie w Kaliszu swoje kolekcje pomnażali: znawca druków regionalnych Cezary Biernacki, ziemianin Józef Leopold (prawie 5 tys. wolu-

⁸ Szczegóły dotyczące kariery w obrębie diecezji kujawsko-kaliskiej na podstawie: *Elenchus cleri saecularis ad regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1850–1871. Varsoviae 1849–1870; Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1872–1887. Varsoviae – Vladislaviae 1871–1886.*

⁹ S. Chodyński: *Biskupi sufragani*, s. 81.

¹⁰ W. Szczepański: *Nowy indeks książek zakazanych oraz jego uzasadnienie, dzieje i nowe prawo*. Kraków 1903, s. 302–305.

¹¹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 11. Dawne województwo bydgoskie. Z. 18. Włocławek i okolice*. Oprac. W. Puget i in. Warszawa 1988, s. 30.

minów), prawnik i naukowiec Alfons Parczewski (7 tys. woluminów), ostatnio najbardziej znanym księgozbiorem jest ten należący do ks. Jana Sobczyńskiego, który w 1916 r. był wielkości 3 tys. woluminów¹². Możemy jedynie przypuszczać, że ks. Pollner znał również księgozbiór Adama Chodyńskiego, prawnika kaliskiego, historyka, który ze szczególnym zamiłowaniem gromadził calissiana¹³.

Z kolei środowisko wrocławskie zostało dotychczas opracowane od strony księgozbiorów kościelnych, które biskup sufragan znał zapewne z wieloletnich kontaktów w ramach pracy na rzecz diecezji kujawsko-kaliskiej. Ks. Pollner dość późno przybył do Włocławka, praktycznie dopiero wraz z objęciem stanowiska sufragana wrocławskiego. Wiadomo, że utrzymywał dość ściśle kontakty z kanonikiem i profesorem miejscowego seminarium Stanisławem Chodyńskim, który z bratem Zenonem zgromadził znaczący zbiór z szeroko rozumianej humanistyki, ze szczególnym naciskiem na dzieła historyczne. Obecnie ich zbiory w liczbie ponad 1400 pozycji przechowywane są w zbiorach biblioteki seminaryjnej¹⁴. Poza nimi najliczniej z tego okresu reprezentowana jest kolekcja bibliofilska biskupa sufragana Henryka Piotra Kossowskiego (1828–1903), który zgromadził prawie 4 tys. woluminów¹⁵. Można jeszcze wymienić księgozbiory gromadzone przez profesorów miejscowego seminarium, których ks. Pollner znał jeszcze z czasów studiów teologicznych i tutaj można wymienić zbiory: ks. Józefa Pawlickiego (1802–1868) czy ks. Franciszka Płoszczyńskiego (1800–1873)¹⁶.

Rejestracja zasobu ks. Karola Pollnera

Księgozbiór Józefa Przyborowskiego (1823–1896), uważany za niezbyt imponujący przez Józefa Szockiego, liczył 2572 pozycje, ponieważ został po-

¹² K. Walczak: Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym miasta (1793–1945). Kalisz 1996, s. 236–250; D. Wańka: Świat kaliskiej książki pod zaborem rosyjskim (1815–1914). Kalisz 2002, s. 127–135; zob. A. Walczak-Niewiadomska: Ksiądz Jan Sobczyński i jego księgozbiór. Kalisz 2007.

¹³ K. Rulka: Personalne księgozbiory historyczne w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 65 (1996), s. 382–383.

¹⁴ Tenże: Księgozbiór księży Chodyńskich w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. *Studia Włocławskie* 3, 2000, s. 418–438.

¹⁵ Tenże: Księgozbiór biskupa Henryka Kossowskiego. *Zeszyty Naukowe SHKMiZH WTN* 1998, nr 1, s. 41–63.

¹⁶ Tenże: Księgozbiory profesorów zgromadzenia księży misjonarzy w bibliotece seminarium wrocławskiego. *Studia Włocławskie* 5, 2002, s. 415, 424.

równany do imponujących zbiorów rodzin ziemiańskich i polskiej inteligencji¹⁷. Z kolei interesująca nas biblioteczka domowa ks. Karola Pollnera została spisana przez ks. Stanisława Chodyńskiego i składała się jedynie z 193 pozycji w 294 woluminach. Inwentarz zatytułowany SPIS KSIĄŻEK PRZEZ ŚP. KS. KAROLA POLLNERA BISKUPA TROJANSKIEGO SUFRAGANA WŁOCŁAWSKIEGO KAPITULE WŁOCŁAWSKIEJ OFIAROWANYCH 1887 R. był umieszczony w „Dodatku do inwentarza Kościoła Katedralnego Włocławskiego”, który jest obecnie przechowywany w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku¹⁸.

W obrębie wykazu prace uszeregowano według formatu. Opis bibliograficzny sporządził ówczesnego bibliotekarza kapitulny S. Chodyński¹⁹ i zawarł wszystkie najistotniejsze elementy takie jak: autor, tytuł, miejsce i rok wydania, format. Uzupełnieniem jest liczba woluminów oraz opis oprawy lub zaznaczenie, że jej brak.

Właściciel swoje książki sygnował wyjątkowo skromnie używając jedynie sformułowania: „Ks. Pollner”, jedynie w przypadku zbioru kazań ks. Piotra Błachowicza²⁰ wpisał swoje nazwisko we wcześniejszą proveniencję „Ex Libris Fr[at]ris Mariani Janicki”. Poza nim jego książki podpisywał ks. S. Chodyński, aby podkreślić fakt przynależności do danego zbioru. Pisał ołówkiem na druku *Sacra theologia scholastico-polemico-practica* Benedictusa Schmiera (Augsburg 1737): „Capituli Cath[edralis] Vladislaviensis post fata Ill[ustrissi]mi Suffr[aganei] Pollner 1887 a.”. Na woluminach zostały jeszcze odcisnięte pieczęcie, naklejki grzbietowe, które świadczą o przesunięciach tegoż zbioru.

Wspomniane naklejki zostały przytwierdzone do grzbietu ok. roku 1890 i świadczyły o ich pochodzeniu z księgozbioru kapituły katedralnej we Włocławku. W drugiej połowie XIX wieku książki zostały przeniesione do seminarium z powodu remontu katedry oraz prozaicznego braku miejsca w kapitularzu, gdzie odbywały się posiedzenia kapituły. W celu zabezpieczenia fragmentu zbiorów kapitulnych postanowiono sporządzić oddzielny katalog dla tych pozycji²¹. Wykaz zawierał wszystkie książki ks. Pollnera.

¹⁷ J. Szocki: *Domowy świat książek. Wybrane księgozbiory polskie w XIX wieku*. Kraków 2000, s. 63.

¹⁸ Zob. przyp. 4.

¹⁹ K. Rulka: *Ksiądz Stanisław Chodyński jako bibliotekarz kapitulny i seminaryjny we Włocławku*. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 72 (1999), s. 265–278.

²⁰ BSWł I 2829: P. Błachowicz: *Nauki niedzielne z poprzedzającym krótkim wykładem*. T. 1-2, Warszawa 1850.

²¹ ADWł, Zespół Archiwum Kapituły Katedralnej we Włocławku, Dział I. Akta ogólne kapituły: *Katalog książek kapituły katedralnej włocł[awskiej] pomieszczonych w Seminarium z 1890 roku – sygn. 15(549)*

Poza tym na kartach znajduje się prostokątna pieczęć: „BIBLIOTEKA Im. XX. Chodyńskich we Włocławku” i inna jej wersja w formie inicjałów „BCHW”, potwierdzającą fakt, że książki nie wróciły po remoncie do katedry włocławskiej, lecz zostały już w bibliotece seminaryjnej. Odcisk inicjałowy jest skrótem od „Biblioteka Chodyńskich we Włocławku”, jego projekt został wykonany przez ks. Jana Adameckiego po II wojnie światowej.

Drogi pomnażania zbiorów

Poza inwentarzem same książki ks. Pollnera dostarczyły informacji na temat form pomnażania omawianego księgozbioru. W XIX wieku był zwyczaj pieczętowania przez księgarnię swojego asortymentu i dzięki temu wiadomo, że kanonik zaopatrywał się przynajmniej w trzech księgarniach kaliskich: Fryderyka Breitego, który prowadził swoją działalność od 1841/1842 r. Był to przede wszystkim skład papierniczy, introligatornia i czytelnia. Pollner zakupił u niego druk krakowski z 1857 autorstwa Jana Pawła Woronicza pt. *Kazania, nauki parafialne tudzież homilie i odezwy*²². Kolejnym księgarzem kaliskim był Henryk Hurtig sprzedający podręczniki, wydawnictwa dziecięce, religijne oraz mapy i atlasy w Kaliszu od 1845 r. Swoją pieczętkę na drukach odciskał również Jan Więckowski, który pracował pod szyldem „Nowa Księgarnia” do 1853 r.²³

Inną z form pomnażania księgozbioru był dar ze strony autora książki. Wśród woluminów przekazanych po jego śmierci do biblioteki kapitulnej była pozycja autorstwa Adama Chodyńskiego *Stefan Damalewicz historyk, przełożony kanoników lateraneńskich w Kaliszu* (Poznań 1872). Autor wręczając tę pracę kanonikowi zamieścił następującą dedykację: „Najzacniejszemu JKs. Kanonikowi Polnerowi [!] w dowód wysokiego poważania i szacunku Ad. Chodyński. Kalisz d. 21.10. 1872”²⁴. Poza tą pozycją posiadał w swoim księgozbiorze jeszcze jego *Kościół i klasztor OO. Reformatów w Kaliszu* (Warszawa 1874).

Charakterystyka księgozbioru

Pomimo że prezentowany księgozbiór nie należy do liczebnych, to na jego przykładzie można pokazać, jakie pozycje były gromadzone przez człowieka, który w ciągu ok. 40 lat zajmował się duszpasterstwem, pracą w sądzie kościelnym oraz kontrolą wydawanych książek religijnych. W celu przybliżenia zasobu ks. Pollnera zostanie on poddany analizie pod względem formalnym i treściowym. Pozwoli to na uchwycenie zjawisk dominujących w zbiorze, jak również

²² BSWł dział druków jeszcze nie opracowanych.

²³ D. Wańka: dz. cyt., s. 87.

²⁴ BSWł I 38.094.

marginalnych, świadczących o szczególnych zainteresowaniach, w tym także bibliofilskich.

Należy pamiętać, że księgozbiór był tworzony w zaborze rosyjskim w latach 1845–1887, lecz aż 101 pozycji zostało wydrukowanych w języku polskim, na drugim miejscu był język łaciński (65 poz.), który jeszcze w księgozbiorach kanoników wrocławskich w XVIII wieku był na miejscu pierwszym²⁵. Szczególną grupę stanowią publikacje niemieckojęzyczne (20 poz.), a wśród nich przede wszystkim prace z zakresu prawa kanonicznego, a niekiedy poradniki lecznicze oraz czasopismo, dotyczące pielęgnacji ogrodu i kwiatów. Pozostałe pozycje były wydane w języku francuskim i tylko jedna w języku rosyjskim. Był to podręcznik do nauki tego języka. W omawianym księgozbiorze można odnaleźć również prace dwujęzyczne i były to dwa słowniki, m.in. słownik synonimów niemiecko-łaciński oraz słownik łacińsko-polski przygotowany przez Floriana Borowskiego (Wilno 1841).

Zgromadzony zasób można powiedzieć, że w większości został wydany w XIX wieku, nieliczne pozycje pochodzą z XVIII (23 poz.) i XVII wieku (9 poz.). Najstarszą księgą odnotowaną w wykazie jest praca kanonisty niemieckiego Johanna Baptisty Ficklera (1533–1610) pt. *Theologia juridica* (Dillingen 1575). Po analizie dat wydania poszczególnych pozycji możemy się dowiedzieć, że księgozbiór rozwijał się w sposób ciągły i jeszcze w latach 80-tych powiększył się o 12 pozycji. Najmłodszą książką była praca pt. *Przewód kanoniczno-sądowy w sprawach małżeńskich* (Poznań 1885) nieznanego z imienia ks. Łukowskiego.

Pod względem pochodzenia druków z różnych ośrodków wydawniczych, to były one tłoczone głównie na terenach dawnej Polski (105 poz.), jednakże różnica między wytworami krajowymi a zagranicznymi była minimalna. Ks. Pollner zaopatrywał się najczęściej w książkę warszawską, na kolejnym miejscu były oficyny krakowskie, wileńskie i poznańskie. Pomimo silnego związku z Kaliszem posiadał tylko cztery pozycje tam wydrukowane, wśród których były dwa druki XVIII-wieczne, świadczące o pewnych zamiłowaniach bibliofilskich. Z ośrodków zagranicznych najliczniej reprezentowany był Paryż, następnie Rzym, Kolonia, Augsburg oraz Lipsk i Wiedeń.

Wśród zgromadzonych pozycji można wyodrębnić takie działy tematyczne, jak: wydawnictwa encyklopedyczne (1 poz.), bibliistyka (5 poz.), teologia ogólna i fundamentalna (10 poz.), katechizm (10 poz.), teologia moralna (17 poz.), teologia pastoralna (7 poz.), ascetyka (13 poz.), liturgika (4 poz.), prawo kano-

²⁵ Zob. B. Iwańska-Cieślik: XVIII-wieczne księgozbiory prałatów i kanoników wrocławskich w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławku. *Toruńskie Studia Bibliologiczne* 2008, nr 1, s. 15–21.

niczne (18 poz.), prawo świeckie (7 poz.), prawo małżeńskie (12 poz.), homiletyka (27 poz.), historia powszechna i Kościoła (14 poz.), hagiografia (4 poz.), filozofia i psychologia (3 poz.), filologia (16 poz.), varia (10 poz.).

Do pierwszego z wymienionych działów została zaliczona *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób* (16 t. Warszawa 1873–1885), która do tomu 21 była wydawana pod redakcją Michała Nowodworskiego (1831–1896). Można zauważyć, że publikacja była systematycznie uzupełniana przez ks. Pollnera, ponieważ ostatni przez niego zakupiony tom pochodzi z 1885 r., a kolejny 17 ukazał się już w 1891 r. Publikacja należała do pierwszych pełnych encyklopedii polskich o tematyce kościelnej²⁶.

Działem nieco obszerniejszym była biblistyka, wśród których znalazło się tylko jedno wydanie *Biblii łacińsko-polskiej* (4 t., Wilno 1861–1864) w tłumaczeniu ks. Jakuba Wujka (1541–1597), z komentarzem Jana Stefana Menochiusza (1576–1655), a wydana przez ks. S. Kozłowskiego. Pozycja była używana w seminarium wrocławskim przy wykładaniu Pisma Św.²⁷ Do nauki nie tylko biblistyki, ale również języka niemieckiego mogła służyć praca Friedricha Augusta Williama Steglicha *Bibelkunde* (Lipsk 1853). Pozostałe wydawnictwa to *Historya Starego i Nowego Testamentu* (2 t. Warszawa 1836) oraz komentarz polskiego biblisty, bardzo popularnego w XIX wieku ks. Waleriana Serwatowskiego (1810–1891)²⁸ *Wykład Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian* (Warszawa 1872).

Ważnym działem były prace z zakresu teologii ogólnej i fundamentalnej, gdzie zostało zakwalifikowanych 10 pozycji. W dziale tym przeważały druki XIX wieczne, ale były także trzy stare druki z XVIII wieku. Do starszych pozycji zaliczyć można już wcześniej wymienioną pracę Benedictusa Schmiera czy podręcznik Pierre Colleta (1693–1770) *Institutones theologicae* (Chełmno 1765, t. IV), który był używany zarówno do nauczania teologii dogmatycznej, jak i moralnej przez ponad pół wieku w seminariach prowadzonych przez misjonarzy. Innymi publikacjami o tematyce ogólnej były te autorstwa Franza Leopolda Liebermanna (1759–1844) *Institutiones theologicae* (Moguncja 1858) czy Franza Staudenmaiera *Encyklopedie des theologischen Wissenschaften* (Moguncja

²⁶ R. Łukaszyk: *Encyklopedia*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 4. Lublin 1983, kol. 994.

²⁷ S. Chodyński: *Seminarium wrocławskie*. Włocławek 1904, s. 140.

²⁸ H. Wyczawski: *Serwatowski Walerian*. W: *Słownik polskich teologów katolickich*. T. 4. Red. H. Wyczawski. Warszawa 1983, s. 47–51; L. Stachowiak: *Rozwój nauk biblijnych w XIX i początkach XX wieku*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. T. 3. Wiek XIX i XX. Cz. 1. Lublin 1976, s. 54–55.

1834). Ostatni z wymienionych, jak i Johann Adam Möhler (1796–1838) byli przedstawicielami szkoły w Tybindze. Möhler zasłynął jako twórca nowoczesnej eklezjologii, która była oparta o pisma ojców Kościoła²⁹. W księgozbiore ks. Pollnera znalazła się jego praca w tłumaczeniu ks. M. Nowodworskiego pt. *Symbolika, czyli wykład dogmatycznych niezgodności pomiędzy katolikami i protestantami* (Warszawa 1971). Wielokrotnie przedrukowywanym w XIX wieku była również publikacja J. Perrone SJ *Praelectiones theologicae*, która w zbiorach biskupa sufragana była w edycji paryskiej z 1861 r. W tym dziale zabrakło autorów polskich, raczej przeważali autorzy niemieccy i francuscy.

Przeciwną tendencję można zaobserwować w dziale z katechizmem katolickim (10 poz.), który był jednym z przedmiotów nauczanych w seminarium. Wśród pozycji przeważają prace o charakterze podręcznikowym. Do znanych autorów tamtego okresu należeli Gracjan Rzewuski (1827–1897) wraz z *Katechizmem Rzymsko-Katolickim* (Warszawa 1897[!])³⁰ oraz Antoni Putiatycki (1787–1862)³¹ z jego *Katechizmem parafialnym* (Warszawa 1853) oraz Antoni Konstanty Piramowicz z pozycją *Katechizm* (Warszawa 1860).

Biskup sufragan gromadził również prace z zakresu teologii moralnej (17 poz.) i wśród nich znalazły się także podstawowe podręczniki, jak wspomniana wyżej książka Pierre'a Colleta. Poza nią w zbiorze były pozlecane pozycje dla seminariów duchownych, w tym Andreasa Pohla *Institutiones theologiae moralis* (2 t., Warszawa 1845), Edmunda Voita (1707–1780) *Theologia moralis* w dwóch wydaniach z 1769 oraz 1790 r. W tym dziale aż sześć druków pochodziło z XVII i XVIII wieku, do najstarszych należy praca Anakleta Reiffenstuel'a *Theologia moralis* (2 t., Monachium 1662) oraz jezuita Georgiusa Gobata (1600–1681) opracowana w pergamin *Theologia juridico-moralis* (Konstancja 1661). Z tego zestawu wynikało, że gromadził również książkę zabytkową z wybranej dziedziny, lecz w tym zestawieniu zabrakło często spotykanego podręcznika do teologii moralnej autorstwa jezuita Hermanna Busenbauma (1600–1668) *Medulla theologiae moralis* (Lublin 1655, Gdańsk 1693, Braniewo 1732 i 1737)³².

Z zakresu teologii pastoralnej (praktycznej, duszpasterskiej) zgromadził siedem pozycji, z czego większość to instrukcje dla spowiedników oraz listy

²⁹ B. Przybylski: *Teologia dogmatyczna*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. T. 3. Wiek XIX i XX. Cz. 1, s. 110; J.I Sarayana, J.L. Illianes. *Historia teologii*. Kraków 1997, s. 386-389.

³⁰ H. Wyczawski: *Rzewuski Gracjan Marcin*. W: *Słownik polskich teologów katolickich*. T. 3. Red. H. Wyczawski. Warszawa 1982, s. 546–547.

³¹ S. Janaczek: *Putiatycki Antoni*. W: *tamże*, s. 466-468.

³² K. Estreicher: *Bibliografia polska*. T. 13. Kraków 1984, s. 464-465.

pasterskie sporządzone przez biskupa podolskiego Beniamina Szymańskiego (1793–1868) czy biskupa kujawsko-kaliskiego Michała Jana Marszewskiego (1800–1867). Poza tym posiadał pracę francuskiego apologety Ludwika Segura (1820–1881) pt. *Uczta święta. O czystej komunii* (Kraków 1867).³³

W księgozbiórze kanonika dość licznie były reprezentowane pozycje o treści ascetycznej i mistycznej (13 poz.). Można zauważyć, że gromadził twórczość dawnych autorów w tym pracę przypisywaną jeszcze w XIX wieku Tomaszowi a Kempis (1380–1471) *De imitatione Christi* (Kolonia 1764) czy przedstawicieli renesansowej mistyki hiszpańskiej, a wśród nich wielokrotnie wznawianą pracę Ludwika z Grenady (1505–1588) pt. *Przewodnik grzeszników* (Warszawa 1862) oraz Piotra z Alkantary (1499–1562) i jego *Jak człowiek powinien się modlić* (Warszawa 1852). Ze współczesnych mu autorów zaopatrzył się w druk autorstwa ks. Antoniego Marcińskiego (1821–1906) *Droga do prawdziwego spokoju sumienia i doskonałości moralnej* (Warszawa 1873). Z tym pisarzem ascetycznym ks. Pollner mógł się znać osobiście, ponieważ ukończyli w podobnym okresie Akademię Duchowną w Warszawie³⁴.

Prace z zakresu liturgiki zawsze były i będą obecne w księgozbiórach duchowieństwa. Również w tym przypadku mamy do czynienia z sześcioma pozycjami, a wśród nich używane w XIX wieku podręczniki, jak dwutomowe *Manuale caeremoniarum Romanarum* (Chełmno-Warszawa 1842), pozycja Andreasa Pohla *Rubricae Breviarii et Missalis Romani* (Wilno 1821) oraz Christopha Höflingera (1795–1873) *Manuale rituum* (Augsburg 1847). Poza tymi współczesnymi mu pozycjami została w inwentarzu ujęta również pozycja XVII-wieczna biskupa przemyskiego Pawła Piaseckiego (1579–1649) *Praxis episcopalis* wydana w Wenecji w 1647 r.

Najliczniej w księgozbiórze biskupa sufragana pojawiały się prace prawnicze, zarówno z prawa kanonicznego (18 poz.), jak i świeckiego (7 poz.). Można zaobserwować także dużą grupę pozycji z zakresu prawa małżeńskiego (12 poz.), których kolekcja wynikała z charakteru spraw rozstrzyganych w konsystorzu. Przeważają książki XIX-wieczne, jednakże w obrębie prawa kanonicznego zostały zgromadzone również te XVII-XVIII-wieczne, wśród których odnotowano kolońskie wydanie *Corpus juris canonici* z 1696 roku, a w sumie stanowiły one dziewięć pozycji. W prawie świeckim była tylko jedna pozycja z XVIII-wieku: praca pijara Wincentego Skrzetuskiego (1745–1791) *Prawo*

³³ Tamże. T. 4. Kraków 1878, s. 218.

³⁴ M. Straszewicz: Marciński Antoni. W: Encyklopedia katolicka. T. 11. Lublin 2006, kol. 1249–1250; zob. J. Wieteska: Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 roku. Warszawa 1971, s. 150–151.

polityczne narodu polskiego (Warszawa 1782)³⁵. Ks. Pollner posiadał również prace wybitnego filozofa i kanonisty Jacoba Antona Zallingera (1735–1813), który wykładał prawo kanoniczne w Augsburgu przez ponad 30 lat³⁶. Poza nim zgromadził publikacje wspomnianego już kanonisty i teologa Anakleta Reiffenstuela (1641–1703), takie jak: *Tractatus de regulis juris* (Ingolstadt 1783) oraz *Jus canonicum universum* (Paryż 1853).

W tym dziale dość licznie reprezentowana była literatura z zakresu prawa małżeńskiego. Dominowały prace w języku niemieckim, następnie w języku łacińskim, a na końcu w języku polskim. Z autorów niemieckojęzycznych posiadał druki: Josepha Sochera (1755–1834), Josepha Wolfganga Eberla (1818–1857), Nikolausa Knoppa (1814–1865) czy Johanna Kutschkera (1810–1881) i jego *Das Eherecht der katholischen Kirche* wydane w pięciu tomach (Wiedeń 1856–1857).

Podobnie bogatym działem była homiletyka (27 poz.), gdzie wykazano pisma głównie autorów zakonników i księży polskich, wyjątkami byli twórcy niemieccy i francuscy: Anton Westermayer (1814–1894) i Jean Joseph Gaume (1802–1879). Wszystkie zbiory kazań na niedziele i święta, kazania odpustowe, wielkopostne czy żałobne zostały opublikowane w XIX wieku. W zbiorze nie zabrakło kaznodziejów z okresu staropolskiego, a wśród nich jezuita Piotra Skargi (1536–1612) i jego *Kazań na niedziele i święta całego roku* (Lipsk 1843), arcybiskupa gnieźnieńskiego i późniejszego prymasa Stanisława Karnkowskiego (1520–1603), którego *Kazania o dwojakim Kościele chrześcijańskim* wydał ks. Antoni Chmielowski w Warszawie w 1884 r. W tej grupie można jeszcze odnotować zbiór *Dziwięciu kazań* Fabiana Birkowskiego (1566–1636)³⁷, które ukazały się w drukarni poznańskiej w 1849 r. Ks. Pollner gromadził również autorów XVIII-wiecznych, jak i sobie współczesnych. W jego zbiorach były obecne *Kazania wielkopostne* biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego (1650–1711) czy Wilhelma Kilińskiego (1747–1789). Z kaznodziejów XIX-wiecznych należy wymienić zagorzałego propagatora trzeźwości ks. Karola Mikoszewskiego (1831–1886)³⁸ i jego *Kazania o pijaństwie* (Warszawa 1863) czy kaznodzieję ks. Aleksego Prusinowskiego (1819–1872) z opublikowaną *Mową żałobną na nabożeństwie za duszę Adama Mickiewicza* (Grodzisk 1856)³⁹.

³⁵ K. Estreicher: Bibliografia polska. T. 28, s. 208 [w inwentarzu księgozbioru Pollnera błędnie podano datę 1772]

³⁶ C. Sommervogel: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Brussels 1898, szp. 1415–8.

³⁷ K. Panuś: *Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele katolickim*. Cz. 2. *Kaznodziejstwo w Polsce od średniowiecza do baroku*. Kraków 2001, s. 430–438.

³⁸R. Bender: Mikoszewski Karol. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 12, Lublin 2008, kol.1024–1025.

³⁹ K. Panuś: dz. cyt., s. 274–280.

W księgozbiorach XIX-wiecznych zawsze pewien procent zbiorów stanowią prace historyczne. W biblioteczce duchownego jest on rozbudowany o prace z zakresu historii Kościoła i hagiografii. W tym przypadku z prac dotyczących dziejów powszechnych i Kościoła było 14 pozycji, z kolei żywoty świętych to tylko cztery pozycje. W tym dziale brak podręczników wykorzystywanych w seminarium wrocławskim. Z historii powszechnej posiadał jedynie pracę Piotra Skrzypińskiego (1817–1902) *Krótki rys historyi[!] powszechnej* (Warszawa 1856). Historia kościelna była zaznaczona przez wcześniej wspomniane publikacje Adama Chodyńskiego oraz ks. Pawła Władysława Fabisza *Wiadomość o legatach i nuncjuszach[!] apostolskich w dawnej Polsce* (Ostrów 1864), pijara Tadeusza Chromeckiego (1836–1901) *Krótki rys dziejów Zgromadzenia Szkół Pobożnych, czyli oo. Pijarów* (Kraków 1880) oraz Bronisława Grabowskiego (1841–1900) *Pięćsetletnie dzieje kościoła i klasztoru na Jasnej Górze na rok jubileuszowy 1882* (Częstochowa 1882).

Hagiografia była głównie gromadzona w języku polskim i nie byłaby pełna bez zbioru Piotra Skargi *Żywoty świętych Starego i Nowego Zakonu* (Petersburg 1862). Polskich autorów XIX-wiecznych reprezentował jeszcze jezuita Karol Antoniewicz (1807–1852)⁴⁰ z pracą *Żywoty świętych polskich. Wspomnienie pierwsze o świętej Kunegundzie* (Gniezno-Leszno 1849).

Nieliczne pozycje z zakresu filozofii i psychologii (3 poz.) były napisane przez polskiego i obcych pisarzy. W Warszawie w 1847 r. swoją pracę *Rozprawa o dobru uważanem ze stanowiska religijno-moralnego* wydał Jan Olszański. Z oficyn niemieckich pochodziła rozprawa Georgiusa Krumma *De nationibus psychologicis Paulinis* (Gissae 1858).

Z kręgu książek świeckich w księgozbiorze ks. Pollnera były wszelkiego rodzaju pozycje filologiczne (16), wśród których znalazły się podręczniki do nauki języka polskiego, niemieckiego, francuskiego, rosyjskiego i oczywiście łaciny. Mowę ojczystą doskonalił między innymi z publikacji wieloletniego nauczyciela języka polskiego Feliksa Żochowskiego (1802–1868). Posiadał jego *Mownię języka polskiego* (Warszawa 1852) oraz *Części mowy odmieniające się przez przypadki* (Warszawa 1838). Ich uzupełnieniem były prace Feliksa Jezierskiego (1817–1901) oraz Józefa Mrozińskiego (1784–1839). Co ciekawe gramatyki łacińskiej uczył się z podręczników niemieckojęzycznych, i tak w swoich zbiorach miał pracę Jeana-Baptisty Gardin du Mesnil (1720–1802), przetłumaczoną na niemiecki przez Johanna Ernesti *Versuch einer laiteinische Synonimik* (3 t., Wiedeń 1814) oraz Rafaela Kühnera (1802-1878) *Schulgrammatik der laiteinische Sprache* (Hanower 1845). Poza tym zaopatrzył się również w słowniki: ła-

⁴⁰ M. Jasińska-Wojtkowska, E. Oleszczak: Antoniewicz Bołoz Karol, W: Encyklopedia katolicka. T. 1, Lublin 1985, kol. 669–670.

cińsko-polskie, francusko-polskie, jak również *Dykcjonarz zawierający: wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone* (Warszawa 1859) Michała Amszejewicza⁴¹.

Ciekawym fragmentem księgozbioru ks. Pollnera były książki o tematyce przyrodniczej i technicznej (16 poz.). Jako osoba wychowująca się w rodzinie mieszczańskiej młody wikary, a następnie proboszcz nie miał przygotowania rolniczego, aby móc sprawnie zarządzać ziemiami będącymi w posiadaniu objętej przez niego parafii. Zrozumiały wtedy wydaje się zbiór zawierający: pięciotomową *Encyklopedię rolnictwa* (Warszawa 1873–1879), Wilhelma Roschera *Naukę ekonomii rolnictwa* (Warszawa 1861). Poza tym miał także pozycje bardziej szczegółowe, jak wybitnego botanika i ogrodnika Stanisława Wodzickiego (1764–1843) *O chodowaniu[!], użytku, mnożeniu i poznawaniu drzew, krzewów, ziół* (Kraków 1825).

W tej grupie można zaobserwować parę pozycji z zakresu budownictwa. Przytoczyć można publikację Leopolda Ertela *O użyciu cementów w ogólności i opis cementów krajowych* (Warszawa 1871) czy Aleksego Hempela *Rozkład kosztów na budowę lub reparację zabudowań kościelnych i kościołów* (Warszawa 1880). Zapewne miały związek z decyzjami, jakie musiał podejmować pełniąc obowiązki proboszcza w parafii św. Mikołaja w Kaliszu.

Ks. Pollner w swoim księgozborze posiadał również pozycje opisujące uzdrowiska i sposoby lecznicze. Zainteresowanie tą tematyką było spowodowane słabym zdrowiem, z którym się zmagał od najmłodszych lat. W jego biblioteczkę były obecne dwie pozycje na temat Szczawnicy autorstwa doktorów Bolesława Lutostańskiego (1837–1890) i Władysława Ściborowskiego. Z kolei *O kąpielach płynnych i parowych* (Kalisz 1852) pisał Ludwik Marczewski (1811–1866).

Pozycje, które nie zostały dopasowane do żadnych z powyższych działów umieszczono w variach (10 poz.). W tej grupie znalazły się prace z pogranicza teologii i prawa, ascetyki oraz katechezy, jak chociażby Jana z Górecka *O edukacji duchowej* (Warszawa 1949). Interesującym zbiorem wydaje się pięciotomowe wydawnictwo pt. *Wychowanie macierzyńskie, czyli podręczna biblioteczna dla dzieci płci obojej od lat 6 do 12* (2 t., Warszawa 1847), które jest jakoby skierowane do osób zajmujących się nauczaniem wczesnoszkolnym i przykładowo tom drugi, który się zachował, zawiera takie działy, jak: *Początkowe zasady gramatyki niemieckiej, Arytmetyka początkowa, Początkowa gramatyka francuzka[!], Historia powszechna, Wzory poezji polskiej, Wzory prozy*

⁴¹ Zob. E. Skorupska-Raczyńska: *Dykcjonarz Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*. Gorzów Wielkopolski 2004.

polskiej. Praca ta została opublikowana na podstawie wzorca francuskiego autorstwa Amable Tasta (1798–1885).

Z powyższej analizy wynika, że najliczniej zaprezentowane działy w księgozbiórze biskupa Pollnera to przede wszystkim prace homiletyczne i z zakresu prawa, ze szczególnym uwzględnieniem prawa małżeńskiego. Dość spory procent stanowią również pozycje o charakterze podręcznikowym, które stanowią pieczołowicie przechowywany fragment zbiorów bibliotecznych ks. Pollnera.

Podsumowanie

Niestety nie mamy bezpośrednio dowodów na czytanie którejkolwiek z tych pozycji, ponieważ Pollner nie zajmował się pisarstwem oraz nie zostawiał na swoich książkach rękopiśmiennych marginaliów. Możemy jednak stwierdzić, że księgozbiór był niezaprzeczalnie warsztatem w jego codziennej pracy kanonika, a następnie biskupa sufragana wrocławskiego: świadczy o tym zbiór druków prawniczych, wykorzystywanych zapewne w pracy sądowniczej, bogaty zasób homiletyki, który mógł być inspiracją do przygotowywania kazań, a jako proboszcz na terenach wiejskich, pochodzący z rodziny mieszczańskiej, posiłkował się literaturą fachową z zakresu rolnictwa. Omówiona biblioteczka stanowi przyczynek do bogatej historii gromadzenia książek wśród członków kapituł katedralnych.

Private book collection of suffragan Karol Ludwik Pollner according to the inventory of 1887

Summary

Karol Ludwik Pollner was well-educated member of cathedral chapter in Wrocław. In 1884 he became auxiliary bishop. His career was associated mostly with Kalisz, where he gathered small, but selected library, which contained sermons, theological and legal works, writings of church historians, but also dictionaries and grammar books. Those collection was used during his permanent studies and working as preacher and judge in the church institutions.